

Otępienie w praktyce

Tomasz Gabryelewicz | Anna Barczak | Maria Barcikowska

Otępienie w praktyce

Tomasz Gabryelewicz | Anna Barczak | Maria Barcikowska

Otępienie w praktyce

Tomasz Gabrielewicz, Anna Barczak, Maria Barcikowska

Copyright © by Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań 2018

Wszystkie prawa zastrzeżone.

Żaden z fragmentów książki nie może być publikowany w jakiegokolwiek formie bez wcześniejszej pisemnej zgody wydawcy. Dotyczy to także fotokopii i mikrofilmów oraz nagrywania, a także rozpowszechniania za pośrednictwem nośników elektronicznych.

TER **EDIA**

Termedia Wydawnictwa Medyczne

ul. Kleeberga 2

61-615 Poznań

tel./faks +48 61 822 77 81

e-mail: termedia@termedia.pl

<http://www.termedia.pl>

Termedia Wydawnictwa Medyczne

Poznań 2018

Wydanie I

ISBN: 978-83-7988-284-7

Wydawca dołożył wszelkich starań, aby cytowane w podręczniku nazwy leków, ich dawki oraz inne informacje były prawidłowe. Wydawca ani autorzy nie ponoszą odpowiedzialności za konsekwencje wykorzystania informacji zawartych w niniejszej publikacji. Każdy produkt, o którym mowa w książce, powinien być stosowany zgodnie z odpowiednimi informacjami podanymi przez producenta. Ostateczną odpowiedzialność ponosi lekarz prowadzący.

Spis treści

Słowo wstępne.....	9
Tomasz Gabryelewicz	
1. Czym jest otępienie?	11
1.1. Wprowadzenie.....	11
1.2. Diagnostyka	12
1.3. Rola lekarza rodzinnego w rozpoznawaniu otępienia.....	14
1.4. Częstość występowania otępienia	15
Tomasz Gabryelewicz	
2. Otępienie rzekome	17
Anna Barczak	
3. Diagnostyka przesiewowa otępienia	23
3.1. Wprowadzenie.....	23
3.2. Metody oceny przesiewowej	24
3.3. Podsumowanie.....	40
Anna Barczak	
4. Badanie neuropsychologiczne w rozpoznawaniu otępień	43
Tomasz Gabryelewicz	
5. Łagodne zaburzenia poznawcze	49
Maria Barcikowska	
6. Choroba Alzheimera.....	57
6.1. Epidemiologia choroby Alzheimera.....	59
6.2. Patogeneza	59
6.3. Czynniki ryzyka niepodlegające modyfikacji.....	59
6.4. Czynniki ryzyka podlegające modyfikacji.....	60
6.5. Rozpoznanie choroby Alzheimera	61
6.6. Badanie neurologiczne.....	62
6.7. Badania diagnostyczne	62
6.8. Rozpoznanie różnicowe	69

6.9. Faza przedkliniczna choroby.....	73
6.10. Objawy kliniczne.....	73
6.11. Leczenie objawowe.....	77
6.12. Leczenie eksperymentalne	78
6.13. Profilaktyka	78

Anna Barczak

7. Warianty choroby Alzheimera 83

7.1. Wprowadzenie.....	83
7.2. Wariant językowy choroby Alzheimera	83
7.3. Wariant wzrokowy choroby Alzheimera	94
7.4. Wariant czołowy choroby Alzheimera	104
7.5. Wariant choroby Alzheimera z zespołem korowo-podstawnym	113

Maria Barcikowska

8. Otępienie naczyniopochodne i mieszane 125

8.1. Wprowadzenie.....	125
8.2. Epidemiologia.....	126
8.3. Czynniki ryzyka.....	126
8.4. Patogeneza otępienia naczyniopochodnego.....	127
8.5. Rozpoznanie.....	127
8.6. Postępowanie diagnostyczne	128
8.7. Objawy kliniczne.....	134
8.8. Przebieg choroby	135
8.9. Rozpoznanie różnicowe	137
8.10. Leczenie	138

Anna Barczak

9. Otępienie czołowo-skroniowe..... 141

9.1. Wprowadzenie.....	141
9.2. Wariant behawioralny otępienia czołowo-skroniowego	144
9.3. Wariant skroniowy otępienia czołowo-skroniowego.....	157
9.4. Wariant semantyczny pierwotnej afazji postępującej.....	158
9.5. Wariant z zaburzoną płynnością mowy lub agramatyzmem	166
9.6. Różnicowanie typów afazji pierwotnej postępującej	174

Anna Barczak

10. Otępienie z ciałami Lewy'ego i otępienie w chorobie Parkinsona	179
10.1. Wprowadzenie.....	179
10.2. Otępienie z ciałami Lewy'ego	179
10.3. Otępienie w chorobie Parkinsona	187
10.4. Różnicowanie otępienia z ciałami Lewy'ego, otępienia w chorobie Parkinsona i choroby Alzheimera	195

Anna Barczak

11. Otępienie w chorobach rzadkich.....	199
11.1. Wprowadzenie.....	199
11.2. Choroby pierwotnie neurozwyrodnieniowe	200
11.3. Choroby naczyniopochodne	205
11.4. Choroby prionowe.....	206
11.5. Choroby zakaźne	207
11.6. Choroby metaboliczne	211

Tomasz Gabryelewicz

12. Zaburzenia neuropsychiczne w przebiegu otępienia	215

Tomasz Gabryelewicz

13. Zaburzenia zachowania u osób z otępieniem	219
13.1. Wprowadzenie.....	221
13.2. Leczenie nefarmakologiczne	223
13.3. Leczenie farmakologiczne	224

Tomasz Gabryelewicz

14. Depresja i apatia w łagodnych zaburzeniach poznawczych i różnych typach otępienia.....	233
14.1. Wprowadzenie.....	233
14.2. Łagodne zaburzenia poznawcze	235
14.3. Choroba Alzheimera	236
14.4. Otępienie z ciałami Lewy'ego.....	238
14.5. Otępienie w chorobie Parkinsona	238
14.6. Otępienie czołowo-skroniowe	239
14.7. Otępienie naczyniopochodne.....	242

Tomasz Gabryelewicz

15. Zaburzenia psychiatryczne w otępieniu	245
15.1. Wprowadzenie.....	245
15.2. Zaburzenia psychiatryczne w przebiegu otępienia z ciałami Lewy'ego i otępienia w chorobie Parkinsona	249
15.3. Zaburzenia psychiatryczne w przebiegu otępienia czołowo- -skroniowego.....	251

Tomasz Gabryelewicz

16. Opieka nad chorym z otępieniem	255
16.1. Wprowadzenie.....	255
16.2. Opiekun.....	255
16.3. Prawa chorego i opiekuna.....	259
16.4. Polskie organizacje opieki nad chorym z otępieniem.....	259
16.5. Podsumowanie	260
Polskie organizacje alzheimerowskie	262

Zespół autorów

prof. PAN, dr hab. n. med. Tomasz Gabryelewicz

dr n. med. Anna Barczak

prof. dr hab. n. med. Maria Barcikowska

Autorzy pracują w Zespole Kliniczno-Badawczym Chorób Zwyczajnych Ośrodkowego Układu Nerwowego w Instytucie Medycyny Doświadczalnej i Klinicznej im. Mirosława Mossakowskiego Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Słowo wstępne

Według najnowszych danych Głównego Urzędu Statystycznego 65-letni Polak (dane dotyczą obu płci) będzie żył jeszcze średnio 218,4 miesiąca, czyli ponad 18 lat. Rosnąca liczba osób w podeszłym wieku wiąże się z rozpowszechnieniem chorób, których występowanie jest silnie związane z procesem starzenia się organizmu. Między innymi są to choroby, które najczęściej powodują wystąpienie zaburzeń otępiennych.

Otępienie jest jednym z głównych powodów niepełnosprawności i śmiertelności u osób w podeszłym wieku. Choroba Alzheimera, która odpowiada za największą liczbę otępień, stała się w XXI wieku jednym z najważniejszych problemów medycznych. Szybko rosnąca populacja osób z otępieniem stwarza istotne konsekwencje zdrowotne, społeczne i ekonomiczne. W 2012 roku otępienie zostało uznane przez Światową Organizację Zdrowia za jeden z publicznych priorytetów zdrowotnych.

Książka „Otępienie w praktyce” została napisana przez troje specjalistów zajmujących się od ponad dwudziestu lat pacjentami z otępieniem – psychiatrę, neurologa i neuropsychologa. Postanowili oni podzielić się wieloletnim doświadczeniem w rozpoznawaniu, leczeniu i organizowaniu pomocy osobom z różnymi typami zespołów otępiennych.

W celu zwiększenia przydatności treści zawartej w książce problemy medyczne ilustrowane są licznymi opisami przypadków klinicznych.

Główną ideą powstania tego kompendium była możliwość przekazania praktycznych informacji opartych na aktualnej wiedzy i doświadczeniu własnym autorów, którzy również tworzą komitet organizacyjny cyklicznych konferencji pt. „Otępienie w praktyce”, odbywających się pod patronatem merytorycznym i nadzorem naukowym Polskiego Towarzystwa Alzheimerowskiego.

Tomasz Gabryelewicz

Tomasz Gabryelewicz

Czym jest otępienie?

1.1. Wprowadzenie

Otępienie (ang. *dementia*) nie jest chorobą. To zespół objawów, który obejmuje zaburzenia funkcji poznawczych i objawy pozapoznawcze, czyli zaburzenia zachowania, zaburzenia psychotyczne i zaburzenia nastroju. Do funkcji poznawczych zalicza się: pamięć, myślenie, spostrzeganie, funkcje językowe, funkcje wzrokowo-przestrzenne oraz funkcje wykonawcze. Najkrócej otępienie można zdefiniować jako obniżenie sprawności intelektualnej wywołane organiczną chorobą mózgu. W celu rozpoznania otępienia niezbędne jest stwierdzenie spadku sprawności intelektu i funkcjonowania chorego w porównaniu z okresem przedchorobowym. Nie rozpoznaje się otępienia w przypadku obniżenia sprawności intelektu i funkcjonowania spowodowanego innymi, potencjalnie odwracalnymi zmianami chorobowymi (np. ciężka depresja, zaburzenia świadomości). Przyczyn otępienia może być bardzo wiele. Mogą to być choroby organiczne lub inne patologiczne stany ośrodkowego układu nerwowego. W podeszłym wieku najczęstszą przyczyną otępienia jest choroba Alzheimera (ang. *Alzheimer's disease* – AD). Otępienie jest jednym z głównych powodów niepełnosprawności i śmiertelności u osób w podeszłym wieku. Szybko rosnąca populacja osób z otępieniem generuje istotne

konsekwencje zdrowotne, społeczne i ekonomiczne. W 2012 roku otępienie zostało uznane przez Światową Organizację Zdrowia (ang. *World Health Organization* – WHO) za jeden z publicznych priorytetów zdrowotnych [1].

1.2. Diagnostyka

Każdy lekarz na podstawie obiektywnych danych z wywiadu, własnych obserwacji i badania pacjenta może ustalić wstępne rozpoznanie otępienia (podejrzanie otępienia; tab. 1.1).

Tabela 1.1. Schemat postępowania dotyczący rozpoznawania otępienia

1. Wywiad chorobowy zweryfikowany informacjami od bliskiej pacjentowi osoby, dobrze znającej codzienne funkcjonowanie pacjenta.
2. Badanie przedmiotowe.
3. Ocena funkcji poznawczych za pomocą testów przesiewowych – MMSE i testu rysowania zegara.
4. Badanie tomografii komputerowej (TK) lub rezonansu magnetycznego (RM) mózgu: wykluczenie potencjalnie odwracalnych przyczyn otępienia. Ocena zaników hipokampu w badaniu TK wielopłaszczyznowym i obrazowanie RM w płaszczyźnie czołowej – w celu potwierdzenia rozpoznania klinicznego.
5. Oznaczenie w surowicy stężeń witaminy B₁₂, kwasu foliowego, tyreotropiny (TSH), glukozy i biochemicznych wskaźników czynności nerek, wątroby oraz badanie morfologii krwi – w celu wykluczenia chorób współistniejących mogących wpływać na sprawność funkcji poznawczych. Przy prawdopodobnych przesłankach klinicznych wykonanie badań serologicznych w kierunku kiły, boreliozy i zakażenia ludzkim wirusem niedoboru odporności (ang. *human immunodeficiency virus* – HIV).

6. W przypadku podejrzenia otępienia konsultacja lekarza specjalisty (psychiatra, neurolog, geriatra), który potrafi potwierdzić rozpoznanie otępienia, oraz zalecenie odpowiedniego leczenia, które kontynuuje lekarz rodzinny.
7. W przypadku trudności w szybkim dostępie do specjalisty, kiedy pacjent spełnia obowiązujące kryteria diagnostyczne otępienia, lekarz rodzinny może rozpocząć leczenie, ale powinien zasięgnąć opinii specjalisty w możliwie nieodległym terminie.
8. W przypadku kontynuowania kuracji pacjenci powinni być regularnie oceniani pod kątem skuteczności i bezpieczeństwa leczenia. Zazwyczaj sześć miesięcy jest okresem wystarczającym.

W postępowaniu diagnostycznym rekomendowane jest stosowanie przesiewowych testów do oceny funkcji poznawczych, takich jak Krótka Skala Oceny Stanu Psychicznego (ang. *Mini-Mental State Examination* – MMSE) i test rysowania zegara (zob. rozdział 3. *Diagnostyka przesiewowa otępienia*). Wprawdzie wyniki tych testów nie mogą być podstawą do rozpoznania lub wykluczenia otępienia, ale ułatwiają i uwiarygodniają jego podejrzenie. W przypadku pacjenta z rozpoznaniem łagodnych zaburzeń poznawczych (ang. *mild cognitive impairment* – MCI) wskazane jest badanie przez psychologa klinicznego lub neuropsychologa. Rozpoznanie otępienia powinien zweryfikować specjalista z doświadczeniem w rozpoznawaniu zespołów otępiennych. Jest nim zwykle psychiatra, neurolog lub geriatra. Proces diagnostyczny oparty jest na przyjętych międzynarodowych kryteriach, takich jak Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych, rewizja dziesiąta (ang. *International Classification of Diseases and Health Related Problems 10th Revision* – ICD-10; tab. 1.2) [2].

Tabela 1.2. Kryteria diagnostyczne otępienia według ICD-10 (WHO, 1993)

1. Stwierdza się potwierdzone obiektywnym wywiadem i testami psychometrycznymi występowanie:
  - a) zaburzenia pamięci (szczególnie w zakresie uczenia się nowych informacji),
  - b) zaburzenia innych funkcji poznawczych, które pogorszyły się w stosunku do wcześniejszego poziomu funkcjonowania, w stopniu istotnie zaburzającym prawidłowe funkcjonowanie w zakresie codziennych czynności życiowych.
2. W okresie dokonywania oceny nie stwierdza się zaburzeń świadomości.
3. Stwierdza się występowanie zaburzenia emocjonalnej kontroli nad motywacją lub zmianę zachowań społecznych manifestujących się co najmniej jednym z następujących objawów:
  - a) chwiejność emocjonalna,
  - b) drażliwość,
  - c) apatia,
  - d) prymitywizacja zachowań społecznych.
4. Zaburzenia pamięci i innych funkcji poznawczych występują od co najmniej sześciu miesięcy.
5. Dodatkowo rozpoznanie wzmacnia występowanie zaburzeń innych wyższych czynności korowych w postaci afazji, agnozji i apraksji.

1.3. Rola lekarza rodzinnego w rozpoznawaniu otępienia

Lekarz rodzinny odgrywa bardzo ważną rolę w rozpoznawaniu i leczeniu otępienia. Często jest pierwszym ogniwem opieki zdrowotnej, oceniającym sprawność poznawczą pacjentów pod kątem zmian świadczących o obecności zespołu otępiennego. W idealnym modelu opieki potwierdzenie rozpoznania i wybór odpowiedniego leczenia otępienia powinien należeć do specjalisty, ale

w codziennej praktyce przy braku możliwości szybkiego dostępu do oceny specjalistycznej leczenie może rozpocząć lekarz rodzinny. Czekanie na wizytę u specjalisty może bardzo mocno opóźnić rozpoczęcie właściwego leczenia. Lekarz rodzinny powinien kontynuować leczenie zaakceptowane lub zainicjowane przez specjalistę i systematycznie monitorować efekty leczenia, szczególnie pod kątem bezpieczeństwa kuracji. Pojawienie się gwałtownego pogorszenia funkcjonowania poznawczego lub wcześniej nieobecnych, nasilonych objawów neurologicznych bądź istotnych klinicznie objawów neuropsychicznych wymaga konsultacji specjalistycznej – neurologicznej albo psychiatrycznej.

1.4. Częstość występowania otępienia

Wiadomo, że najpewniejszym czynnikiem ryzyka wystąpienia otępienia jest wiek. Obecnie ponad 600 mln ludzi na świecie jest w wieku powyżej 65 lat. Przewidywania dotyczące zmian demograficznych wskazują, że w krajach rozwiniętych wystąpi największy przyrost ludności w segmencie osób 65-letnich i starszych. Wzrost liczby osób w podeszłym wieku wiąże się z postępującym rozpowszechnieniem zespołów otępiennych. Każdego roku liczba nowych przypadków zwiększa się o 4,5 mln. W roku 2040 liczba chorych z otępieniem może przekroczyć 80 mln [3]. Jak już wcześniej wspomniano, AD jest najczęstszą przyczyną otępienia. Wyniki badań epidemiologicznych z krajów rozwiniętych wskazują, że występuje ona u 5–7% osób po 65. roku życia, a jej rozpowszechnienie podwaja się od 65. roku życia co 4,5 roku [4, 5]. Szacuje się, że w ciągu najbliższych 40 lat liczba osób cierpiących na AD wzrośnie w populacji światowej trzykrotnie. Starzenie społeczeństwa dotyczy również Polski. Odsetek ludności w wieku ponad 64 lat wynosił w 2010 roku 13,4% (5 157 317). Oczekiwana długość życia wynosiła w 2010 roku 75,85 roku (mężczyźni 71,88 roku, kobiety 80,06 roku). Polskie badania epidemiologiczne wykazały, że rozpowszechnienie otępienia w populacji osób powyżej 65. roku życia wynosi 5,7–10% [6, 7]. Na podstawie wyników tych badań liczbę

chorych z otępieniem w Polsce można oszacować na 300 000 do 500 000.

Piśmiennictwo

1. World Health Organization. Dementia: a public health priority 2012; http://www.who.int/mental_health/publications/dementia_report_2012/en.
2. World Health Organization, ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders. WHO, Geneva 1993.
3. Ferri CP, Prince M, Brayne C i wsp. Global prevalence of dementia: a Delphi consensus study. *Lancet* 2005; 366: 2112-2117.
4. Brookmeyer R, Johnson E, Ziegler-Graham K, Arrighi HM. Forecasting the global burden of Alzheimer's disease. *Alzheimers Dement* 2007; 3: 186-191.
5. Rocca WA, Hofman A, Brayne C i wsp. Frequency and distribution of Alzheimer's disease in Europe: a collaborative study of 1980-1990 prevalence findings. The EURODEM-Prevalence Research Group. *Ann Neurol* 1991; 30: 381-390.
6. Gabryelewicz T. Rozpowszechnienie zespołów otępiennych wśród mieszkańców warszawskiej dzielnicy Mokotów w wieku 65–84 lat. *Psychiatria Pol* 1999; 3: 353-366.
7. Wender M, Mularczyk J, Modestowicz R. Epidemiology of Alzheimer's disease in the selected region of Wielkopolska (town and commune Steszew). *Przegl Epidemiol* 1990; 3: 215-221.

Książka „Otępienie w praktyce” została napisana przez troje specjalistów zajmujących się od ponad dwudziestu lat pacjentami z otępieniem – psychiatrę, neurologa i neuropsychologa. Postanowili oni podzielić się wieloletnim doświadczeniem w rozpoznawaniu, leczeniu i organizowaniu pomocy osobom z różnymi typami zespołów otępiennych. W celu zwiększenia przydatności treści zawartej w książce w codziennej praktyce lekarskiej problemy medyczne ilustrowane są licznymi opisami przypadków klinicznych. Główną ideą powstania tego kompendium było przekazanie praktycznych wiadomości opartych na aktualnej wiedzy i doświadczeniu własnym autorów.

